

Metodyka pracy szkolnych kół krajoznawczych w Polsce okresu międzywojennego

Abstract. Methodology of work at school tourism clubs in interwar Poland

The article concerns work at school sightseeing clubs in Poland in the Interwar period. Since 1919, first in Krakow and then throughout Poland, school sightseeing clubs would emerge, especially in secondary schools and higher grades of elementary schools. Educational authorities supported the school sightseeing movement. The article shows an outline of the ideology of school sightseeing clubs, the stages of their internal development, the scope of activity and the assessment of their work carried out by the organizers. In Interwar Poland, the school sightseeing movement was a part of the innovative educational and didactic activities in schools.

Keywords: school sightseeing movement in Interwar Poland, school sightseeing clubs, school organizations in Interwar Poland, upbringing in the Polish education system in 1918–1939

Wstęp

Pierwsze szkolne koła krajoznawcze zaczęły powstawać w połowie 1919 r., początkowo w Krakowie, a potem w całej Polsce w szkołach średnich i w wyższych klasach szkół powszechnych¹. Organizacje te zyskały poparcie centralnych i terenowych władz oświatowych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego poleciło kierownikom i dyrektorom placówek oświatowych tworzenie szkolnych kół krajoznawczych, zatwierdziło ich regulaminy oraz uporządkowało ich współpracę z władzami

¹ *Organizacja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej*, w: *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej. Idea – Organizacja – Historia – Pieśni*, Kraków 1934, Nakład Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, s. 9.

szkolnymi². Na czele ruchu krajoznawczego uczniów stała Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, której przewodził Leopold Węgrzynowicz³. Organem prasowym szkolnych kół krajoznawczych było czasopismo „Orli Lot” ukazujące się przez cały okres międzywojenny⁴. Celem każdego koła było: a) *krzewienie krajoznawstwa wśród młodzieży*, b) *wdrażanie młodzieży do samodzielnej pracy krajoznawczej*, c) *opieka nad zabytkami przyrody i dziełami pracy ludzkiej*⁵.

Ruch krajoznawczy młodzieży szkolnej zmierzał do jej wychowania *na obywateli znających swój kraj i jego potrzeby, przywiązanych do Państwa Polskiego i dbających o jego wielkość i potęgę*⁶. Cel ten osiągnano za pomocą różnych środków takich, jak: przygotowanie i organizowanie wycieczek, kursów, obozów, zjazdów krajoznawczych, odczytów i pogadanek, wystaw i konkursów, schronisk wycieczkowych oraz wydawanie czasopism i książek. Opracowano i zatwierdzono Regulamin Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej, normujący różne aspekty ich działalności i wskazujący, że do głównych form pracy członków szkolnych kół krajoznawczych zaliczono posiedzenia, referaty i wycieczki⁷.

Praca uczniów w szkolnych organizacjach krajoznawczych, polegająca na poznawaniu Polski, nie mogła charakteryzować się przypadkowością, dorywczością i brakiem

² Okólnik Ministerstwa WRiOP z dnia 22 października 1935 w sprawie Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej, Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego 1936, nr 2; Okólnik Ministerstwa WRiOP (nr 66) z dnia 8 lipca 1937 r. w sprawie ruchu krajoznawczego, Dz. U. MWRiOP 1937, nr 8.

³ Cz. Skopowski, *Rys historii i pracy Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej*, w: *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej. Idea – Organizacja – Historia – Pieśni*, Nakład Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Kraków 1934, s. 17; Cz. Skopowski, *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*, „Przyjaciel Szkoły” 1933, nr 10, s. 291. Por. A. Czarnowski, *Leopold Węgrzynowicz, organizator krajoznawstwa wśród młodzieży*, Warszawa 1987.

⁴ M. Kitowska, „Orli Lot” (1920–1939). *Z problematyki turystyczno-krajoznawczej edukacji młodzieży szkolnej*, w: *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha, Katowice 1996, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, s. 69–70.

⁵ Koła krajoznawcze młodzieży szkolnej, Dz. U. KOS Lubelskiego 1930, nr 2, s. 58–59.

⁶ Regulamin Kół Krajoznawczych Młodzieży, b.m.w. 1934, s. 1. Realizacja tego celu pociągała za sobą potrzebę sformułowania celów szczegółowych, do których zaliczono: „a) budzenie zamiłowania do wędrówek po kraju i rozwijanie samodzielności w jego poznawaniu; b) poznawanie warsztatów pracy ludzkiej, budzenie kultu pracy i ufności we własne siły; c) poznawanie i ocenianie wartości, wnoszonych do życia zbiorowego przez poszczególne warstwy społeczne i grupy etniczne; d) zapoznanie się z przeszłością ziemi i kultury polskiej; e) zbieranie materiałów krajoznawczych i współpraca z instytucjami naukowymi; f) ochrona swojszczyzny, zabytków historycznych i przyrody; g) budzenie inicjatywy myśli i działania w kierunku umocnienia wielkości i potęgi Państwa Polskiego; h) nawiązywanie i utrzymywanie łączności z Polakami za granicą; i) szerzenie kultu wielkości zasłużonych Polaków; j) propaganda najżywniejszych interesów Państwa, jak obrona granic, dostęp do morza, rozwój lotnictwa itp.”; k) budzenie odpowiedzialności za dobro i potęgę Polski” (Ibidem). Por. regulamin Kół Krajoznawczych Młodzieży, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1936, nr 2, s. 35; L. Węgrzynowicz, *Organizacja ruchu krajoznawczego młodzieży szkolnej w Polsce. Odbitka z Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Krajoznawczego*, Poznań 1929, s. 1–6.

⁷ *Koła krajoznawcze młodzieży szkolnej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, „Ziemia” 1937, nr 4–5–6, s. 130–132; *Z życia organizacji krajoznawczych*, „Orli Lot” 1920, nr 1–2, s. 14–15; Polskie Towarzystwo Krajoznawcze Oddział w Krakowie, „Orli Lot” 1920, nr 5, s. 51. Por. K. Staszewski, *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej PTK*, „Ziemia” 1968, nr 2, s. 147.

planowości. Była ujęta w systematyczny program, dążący do wychowania młodzieży na znających, rozumiejących i kochających swoją Ojczyznę obywateli⁸. Celem artykułu jest przedstawienie metodyki pracy szkolnych kół krajoznawczych w Polsce w okresie międzywojennym. Artykuł powstał w oparciu o przeprowadzone badania źródłowe z wykorzystaniem metodologii historii w zakresie analizy źródeł, metod ustalania faktów, ich porządkowania, klasyfikowania, wyjaśniania, wykrywania związków między nimi i łączenia w syntezę historiograficzną.

Zarys ideologii szkolnych kół krajoznawczych

U podstaw metodyki pracy szkolnych kół krajoznawczych w Drugiej Rzeczypospolitej leżała ich ideologia oraz program ruchu krajoznawczego młodzieży szkolnej, wyrastająca z działalności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego utworzonego w roku 1906, którego liderami byli: Aleksander Janowski, Kazimierz Kulwieć, Zygmunt Gloger, Aleksander Patkowski i inni. Ruch krajoznawczy młodzieży szkolnej także posiadał swoich przywódców, „ojców duchowych”, do których można zaliczyć: wspomnianego Leopolda Węgrzynowicza, Stanisławę Niemcównę, Stanisława Pawłowskiego, Tadeusza Seweryna, Aleksandra Janowskiego i innych.

Stanisława Niemcówna⁹, geograf i historyk, wykładowca metodyki nauczania geografii na Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, szkolny ruch krajoznawczy utożsamiała przede wszystkim z poznaniem i zrozumieniem najbliższego środowiska. Stojąc na stanowisku geografii regionalnej w szkole, pisała o wyżywaniu się w środowisko naturalne¹⁰. Środowisko było dla niej jednym z podstawowych czynników, kształtującym osobowość człowieka, co – jak pisała – potwierdziły badania geopsychiczne. Wskazywała na znaczenie środowiska przyrodniczego, geograficznego, kulturowego i ekonomicznego. Pisała, że dla rozwoju psychiki dziecka podstawową wartością stanowi poznanie najbliższego środowiska, najbliższej okolicy oraz ruch krajoznawczo-wyciecz-

⁸ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w szkolnych kołach krajoznawczych młodzieży*, Kraków 1991, s. 1. Współcześnie również pisze się o walorach krajoznawstwa i potrzebie edukacji krajoznawczej (m. in. K. Denek, *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, Poznań 2000, Eruditus; K. Denek, *Krajoznawstwo i turystyka w polskiej szkole. Tradycje – współczesność – wyzwania*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. K. Denek, L. Drożdżyński, A. Gordon, Warszawa–Poznań 2009, Wydawnictwo PTTK Kraj; A. Gordon, *Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze w kształtowaniu postaw krajoznawczych i umiejętności turystycznych dzieci i młodzieży*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. K. Denek, L. Drożdżyński, A. Gordon, Warszawa Poznań 2009, Wydawnictwo PTTK Kraj; D. Hyżak, *Działalność krajoznawczo-turystyczna w szkole jako nośnik wartości. Przykłady dobrej praktyki*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. K. Denek, L. Drożdżyński, A. Gordon, Warszawa–Poznań 2009, Wydawnictwo PTTK Kraj; *Krajoznawstwo i turystyka w szkole. Poradnik*, red. A. Gordon, Warszawa 2003, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze).

⁹ Stanisława Niemcówna: *pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa: materiały sesji zorganizowanej w piętnastą rocznicę śmierci*, red. A. Jelonek, T. Gawel, Kraków 1974, Instytut Geografii UJ, ss. 44.

¹⁰ S. Niemcówna, *Wżywanie się w środowisko jako czynnik wychowawczy*, „Ruch Pedagogiczny” 1932, nr 1, s. 13–19.

kowy, który uważała za pierwszorzędny czynnik wychowawczy. Według niej wżywanie się w środowisko posiada wiele walorów, przede wszystkim formuje zmysł rzeczywistości, ponieważ: umożliwia dokładne obserwowanie krajobrazu; kształtuje umiejętność zestawiania faktów; wyrabia umiejętności nazywania tego, co zaobserwowano, opowiadania o przedmiocie obserwacji; uczy posługiwania się rysunkiem w zestawieniu różnych zjawisk zachodzących w środowisku; kształtuje umiejętności wyjaśniania zaobserwowanych zjawisk i syntetycznego ich ujmowania oraz przedstawiania innym.

Według S. Niemcówna wżycie się w środowisko prowadzi do pogłębienia wiedzy rzeczowej, pozwala uczniom porównywać ich sądy o rzeczywistości z samą rzeczywistością, z zachodzącymi w niej faktami i zjawiskami. Uczy odpowiadać na pytania: Co? Kiedy? Jak długo? W jakich warunkach? Dlaczego?. Jednocześnie rozbudza nastawienie emocjonalne do poznawanego środowiska naturalnego, społecznego czy kulturowego, buduje z nim związek uczuciowy, rozbudza wrażliwość na piękno otaczającego świata, urodę krajobrazu oraz kształtuje charakter, pomagając przezwycięzać wewnętrzny opór, lenistwo, brak decyzji. Wycieczki krajoznawcze, dzięki którym młodzież poznawała bliższe i dalsze środowisko, wyrabiały hart ducha i wzmacniały wolę, która jest niezbędną we wszystkich elementach procesu dydaktyczno-wychowawczego. Uczyły podejmowania decyzji, samokontroli, skupienia się, dyskusowania i milczenia. Poznając środowisko naturalne, wżywając się w niego, młodzież ma możliwość odkrywać siebie i *ujrzeć człowieka w człowieku*¹¹. S. Niemcówna stała na stanowisku, że wżycie się w środowisko kraju rodzinnego kształtuje postawy wobec ojczyzny i państwa, rozwija patriotyzm i staje się elementem wychowania obywatelskiego.

Podobne do S. Niemcówny założenia krajoznawstwa na terenie szkolnictwa prezentował profesor Uniwersytetu Poznańskiego Stanisław Pawłowski, formułując jego cele i zadania. Szkolny ruch krajoznawczy utożsamiał z geografją, zlecając stosowanie metod geograficznych¹². Proponował konieczność zachowania w pracy krajoznawczej równowagi i harmonii między poszczególnymi jej działaniami, co oznaczało, że nie można było pomijać jednych zjawisk kosztem innych. Wskazywał na potrzebę zainteresowania się młodzieży zarówno zjawiskami geografii fizycznej (obserwacja terenu, klimatu, flory, fauny itp.), jak i zjawiskami antropogeograficznymi, a zwłaszcza geografją gospodarczą, która służyła do wyrabiania tzw. zmysłu realnego. Zachęcał do łączenia zjawisk geograficznych z historią. Pisał, że celem każdego szkolnego koła krajoznawczego powinno być wyodrębnienie charakterystycznych zjawisk odróżniających określoną okolicę od innej¹³.

S. Pawłowski zaznaczał, że cele pracy krajoznawczej prowadzonej na terenie szkół wykraczają poza zbieranie materiału przeznaczonego dla profesjonalnych celów naukowych, do czego przekonywano młodzież należącą do szkolnych kół krajoznawczych i ich opiekunów. Podkreślał, że materiał naukowy jest zbierany przez wyspecjalizowane instytucje i przygotowanych do tej pracy ludzi. Ogólnym celem krajoznawstwa na terenie szkolnictwa było poznawanie ziemi własnej. *Po cóż obciążać się celami ubocznymi, do*

¹¹ Ibidem, s. 18.

¹² S. Pawłowski, *Cele i zadania krajoznawstwa w Polsce*, „Orli Lot” 1927, nr 2, s. 26–29.

¹³ S. Pawłowski, *Krajoznawstwo a geografia*, „Ziemia” 1926, nr 23–24.

których młody krajoznawca nie posiada żadnego przygotowania poza szczyptą dobrej woli¹⁴. Stał na stanowisku, że nie należy ograniczać pracy krajoznawczej tylko do własnego państwa, mimo że jego celem jest poznanie ziemi własnej. Z uwagi na zamiłowanie młodzieży do podróżowania należało ułatwiać młodzieży poznawanie w sposób odwrotny innych krajów, korzystając z książek, map, opisów podróży.

Pod względem metodycznym – zdaniem S. Pawłowskiego – prace krajoznawcze powinny prezentować analityczny i opisowy charakter, ponieważ dla młodzieży szkolnej prace syntetyczne były zbyt trudne. Prace analityczne miały opierać się na doświadczeniu i autopsji, na bezpośrednim zetknięciu się z opisywanym zjawiskiem, dlatego tak ważne były sprawozdania z wycieczek krajoznawczych i uczniowskie opisy zjawisk geograficznych. Według S. Pawłowskiego praca krajoznawcza powinna obejmować młodzież od 13 do 16 roku życia, dlatego czasopisma poświęcone problematyce krajoznawczej a skierowane do młodzieży powinny uwzględnić jej rozwój i publikować artykuły, które nie były ani zbyt banalne, ani zbyt trudne. Podkreślał znaczenie współpracy młodzieży w redagowaniu czasopisma, której zadaniem było przysyłanie własnych materiałów krajoznawczych z wycieczek, poczynionych obserwacji, rozmów. Na szczególną uwagę zasługiwały fotografie i rysunki młodzieży oraz opisy wykonane na podstawie autopsji¹⁵.

Tadeusz Seweryn szerzej traktował krajoznawstwo niż wspomniana wcześniej Stanisław Niemcówna. Pisał, że z chwilą odzyskania niepodległości celem polskiego ruchu krajoznawczego stało się hasło „Poznać, żeby ukochać”. To hasło przyświecało działalności szkolnych kół krajoznawczych. Wycieczki krajoznawcze i wędrowki po różnych regionach Polski miały zatrzeć różnice pozaborowe, braki znajomości poszczególnych dzielnic i ich mieszkańców. Jego zdaniem krajoznawstwo wśród dzieci i młodzieży wchodziło również w zakres sformułowanego w roku 1929 przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Sławomira Czerwińskiego nowego ideału wychowania, określanego mianem bojownik-pracownik. Było więc jednym ze środków wychowania państwowego, integrującego kraj i jego mieszkańców¹⁶.

W szkolnym ruchu krajoznawczym T. Seweryn uwypuklał samodzielność jego członków, którą dostrzegał w samodzielnym, opatrzonym własną odkrywaniu treści polskiego życia, samodzielnym poznawaniu polskiej ziemi, w podejmowaniu inicjatyw krajoznawczych, wyzwoleniu się z utartych sądów. Jego zdaniem samodzielność młodych krajoznawców prowadziła do wychowania aktywnego obywatela, szanującego własne państwo i jego wartości: przyrodnicze, społeczno-kulturowe, ekonomiczne, etnograficzne i inne. Podkreślał dużą wartość społeczną i wychowawczą ruchu krajoznawczego. Uważał go za metodę *kształtowania specjalnego typu kultury człowieka [...], w krajoznawstwie pierwszorzędą rolę odgrywają momenty wychowawcze, a zatem pogłębianie uczuciowego i rozumnego stosunku młodzieży krajoznawczej do ziemi ojczystej [...], poczucie*

¹⁴ S. Pawłowski, *Cele i zadania krajoznawstwa w Polsce*, s. 28.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ T. Seweryn, *Ideologia i metoda pracy w kołach krajoznawczych młodzieży szkolnej*, „Ziemia” 1935, rocznik XXV, nr 9, s.180–183.

zmysłu obywatelskości, budzenie samodzielności w poznawaniu oraz inicjatywa w działaniu¹⁷.

O krajoznawstwie w szkole pisał Aleksander Janowski, pionier krajoznawstwa i współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, urzędnik w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Był zachwycony pracą krajoznawczą dzieci z Piasków Luterskich pod Lublinem, którzy pod przewodnictwem dyrektora szkoły Floriana Kotlińskiego zebrali bogate materiały krajoznawcze i opublikowały je w szkolnym piśmie „Nasza Szkoła”¹⁸. A. Janowski prezentował odmienne poglądy w stosunku do S. Pawłowskiego. Stał na stanowisku, że Polska czeka na dokładną inwentaryzację krajoznawczą, której mogą dokonać uczniowie pod opieką nauczycieli. Wzywał młodzież i nauczycieli do „wielkiej i ważnej pracy narodowej”, polegającej na tym, żeby członkowie szkolnych kół krajoznawczych dokonali ewidencji interesujących i ważnych dla narodu osobliwości krajoznawczych¹⁹. Podkreślał znaczenie szkoły dla krajoznawstwa, która jest dźwignią kultury narodu, która może uświadomić dzieci i młodzież oraz okoliczną ludność o znaczeniu pracy krajoznawczej, ponieważ każda solidnie wykonana z wycieczki notatka uczniów jest doskonałym materiałem dla naukowców.

Na zakończenie tych – z konieczności krótkich – rozważań przywołam stanowisko Aleksandra Kawalkowskiego, który pisał, że jeżeli celem wychowania miał być obywatel pracujący na rzecz zbiorowego dobra, to proces dydaktyczny i wychowawczy oparty na zasadzie aktualizacji powinien być zakotwiczony w realnym życiu, w otaczającej rzeczywistości, daleki od ckliwości, literackości, abstrakcji. Dlatego działalność szkoły powinna być związana z krajoznawstwem, które umożliwia poznanie ziemi, poznanie otaczającego środowiska. Krajoznawstwo rozumiane jako metoda pracy wychowawczej, mogło być wykorzystywane we wszystkich obszarach życia szkolnego i pozaszkolnego dzieci i młodzieży, w pracy wszystkich organizacji uczniowskich, działających na terenie szkoły i poza szkołą, choćby w harcerstwie²⁰. Warto nadmienić, że metodyka pracy szkolnych kół krajoznawczych współgrała z metodami pracy w harcerstwie, opartymi na turystyce, krajoznawstwie i regionalizmie²¹.

Etapy wewnętrznego rozwoju szkolnych kół krajoznawczych

Twórczynią metodyki pracy szkolnych kół krajoznawczych w Polsce międzywojennej była Stanisława Niemcówna, która ze względu na ich wewnętrzny rozwój wyodręb-

¹⁷ Ibidem, s. 181.

¹⁸ A. Janowski, *Krajoznawstwo w szkole*, „Orli Lot” 1925, nr 1, s. 1–4. Por. *Elementy środowiskowe w nowych programach*, „Zrąb” 1933, t. 15, s. 6–40.

¹⁹ Ibidem, s. 2.

²⁰ A. Kawalkowski, *Krajoznawstwo a wychowanie*, „Ziemia” 1935, rocznik XXV, nr 9, s. 178–179.

²¹ G. Biczysko, *Turystyka i krajoznawstwo w Związku Harcerstwa Polskiego w II Rzeczypospolitej*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza. Seria: Kultura Fizyczna, 2011, z. X, s. 43–55.

niła trzy grupy tych organizacji uczniowskich: koła młode (nowopowstające); koła przystępujące do samodzielnej pracy krajoznawczej; koła zaawansowane²².

S. Niemcówna pisała, że każde koło krajoznawcze powinno przechodzić trzy etapy rozwoju. Pierwszy etap oznaczał założenie, że członkowie tworzonego koła krajoznawczego niewiele wiedzą o Polsce, swoim regionie, okolicy, rodzinnym mieście i wsi. Oznaczało to konieczność rozpoczęcia pracy od podstaw w takim kole, od poznania najbliższej okolicy, od analizy topograficznej własnej miejscowości i najbliższego środowiska. Chodziło nie tylko o naszkicowanie planu, ale poznanie najbliższej okolicy pod względem geograficznym, przyrodniczym, ekonomicznym, historyczno-kulturalnym. Dzięki spacerom po okolicy członkowie kół krajoznawczych uczyli się obserwować najdrobniejsze szczegóły z jej życia, rozumieć różnorodne zjawiska w niej zachodzące: geograficzne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, a zwłaszcza zjawiska przyrodnicze²³.

Ten pierwszy etap działalności szkolnych kół krajoznawczych miał za zadanie wyrobienie chęci wycieczkowania. Jak zaznaczała S. Niemcówna: *Przebywanie wśród natury ma odradzające znaczenie dla fizycznego i duchowego zdrowia i rozwoju. [...] Piękno krajobrazów kształci w nas pierwiastek estetyczny i nie pozwala krajoznawcom niszczyć roślinności ani zaśmiecać gór, lecz czyni z nich obrońców przyrody oraz zabytków kultury i pracy ludzkiej*²⁴. Pierwszy etap pracy szkolnych kół oznaczał kształtowanie kultury krajoznawczej, umocnienie której zapewniało trwałość szkolnego koła krajoznawczego.

Drugi etap w rozwoju działalności szkolnych kół krajoznawczych opierał się na podbudowie pracy krajoznawczej wykonanej w pierwszym etapie i oznaczał przyswajanie wiedzy przyrodniczej i historycznej. W tym zakresie pomocą służyła nauka szkolna, praca dydaktyczna nauczycieli, realizujących program kształcenia poszczególnych przedmiotów oraz działalność szkolnych kół samokształceniowych. Dzięki temu, stosując zasadę stopniowania trudności, młodzi krajoznawcy zapoznawali się najpierw z rodzinną miejscowością i najbliższą okolicą, a potem z poszczególnymi regionami i obszarem całej Polski. Ciągłe jednak najlepszą metodą pracy były wycieczki poprzedzone referatami, przedstawiającymi wszechstronną problematykę zwiedzanego terenu²⁵.

Uczestnicy wypraw krajoznawczych tych bliższych i tych dalszych mieli być odpowiednio przygotowani i wyposażeni w plany, notatniki, program, aparat fotograficzny. Takie zaopatrzenie ułatwiało notowanie spostrzeżeń, wykonywanie zdjęć, zbieranie okazów, widokówek i innego materiału, charakterystycznego dla określonego środowiska, obserwowanego w czasie wycieczki. Praktyczne wykonanie pracy krajoznawczej pozwalało na przygotowanie sprawozdania zaopatrzonego w materiał ilustracyjny, wysłanego do redakcji miesięcznika „Orli Lot”, na łamach którego było publikowane.

Warto zauważyć, że od 1924 r. redakcja czasopisma „Orli Lot” objęła nadzór nad szkolnymi kołami krajoznawczymi i podjęła z nimi bliską współpracę, polegającą na tym, że każdy numer tego czasopisma był wypełniony pracami krajoznawczymi jednego

²² Z. Kisielewicz, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Przegląd Krajoznawczy” 1938, nr 4/5.

²³ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 3, s. 35–37.

²⁴ Ibidem, 35–36.

²⁵ Ibidem, s. 36.

szkolnego koła. Celem nadania jednolitego kierunku prac szkolnym kołom krajoznawczych Komisja Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego publikowała na łamach „Orlego Lotu” kwestionariusze, według których uczniowie prowadzili badania krajoznawcze i gromadzili materiały, które później były publikowane na łamach tego pismka²⁶. *Byłaby to celowa zorganizowana praca – pisano na jego łamach – której korzyści miałyby doniosłe znaczenie dla krajoznawstwa polskiego, a co najważniejsze, byłaby to praca wykonana przez polską młodzież*²⁷.

Kwestionariusze służyły do zbierania materiału naukowego. Były to arkusze utworzone przez specjalistów, jednolite dla wszystkich kół. Po zebraniu materiału badawczego wypełniony kwestionariusz należało odesłać do specjalistów do opracowania. Wypełnione przez młodzież kwestionariusze były również publikowane na łamach czasopisma „Orli Lot” i rozsyłane kołom przez Prezydium Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej. Uważano, że zbieranie przez dzieci i młodzież danych przyrodniczych, geograficznych, historycznych, etnograficznych i innych o najbliższej okolicy i regionie według profesjonalnie opracowanych kwestionariuszy zawiera wartości naukowe i wychowawcze, ponieważ wymaga rzetelnej pracy oraz rozbudza zainteresowania problematyką krajoznawczą i najbliższym środowiskiem²⁸. Każde koło było zobowiązane co roku opracować odpowiedzi przynajmniej na jeden kwestionariusz, ogłoszony przez Komisję Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej oraz realizować własny program, adekwatny do miejscowych warunków i cech regionu, który zamieszkiwała młodzież²⁹.

Początek pracy uczniów w szkolnych kołach krajoznawczych wiązał się z przygotowaniem intelektualnych i technicznych do przeprowadzania obserwacji, wykonywania pomiarów, rysunków, fotografii, opisów i nietrudnych doświadczeń. Techniczne przygotowanie polegało na zaopatrzeniu koła jako organizacji uczniowskiej i jego członków w przyrządy używane w czasie wycieczek, do których zaliczono: kompas, barometr, linkę mierniczą, komplet szczegółowych map najbliższego środowiska, aparat fotograficzny, lornetki i inne elementy wyposażenia, używane w czasie wycieczek. Właściwego wyposażenia wymagały również poszczególne sekcje szkolnych kół krajoznawczych.

Liczniesze koła dzielono na sekcje, takie jak: śpiewno-artystyczna, taneczna, przyrodnicza, historyczno-kulturalna, wychowania narodowego (prezentowała zagadnienia związane z obowiązkami Polaków i ich prawami, zgodnie z konstytucją) i inne, które również powinny posiadać swoje wyposażenie. Dla przykładu sekcja botaniczna prowadząca zielnik, musiała go zakupić, sekcja zoologiczna miała siatki i pudełka na owady,

²⁶ „Orli Lot” 1929, nr 6, s. 101.

²⁷ Art. red., *O pracy w kołach krajoznawczych młodzieży*, „Orli Lot” 1926, nr 5, s. 66.

²⁸ *Organizacja Kół Krajoznawczych Młodzieży szkolnej*, w: *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej. Idea – Organizacja – Historia – Pieśni*, Kraków 1934, Nakład Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Kraków 1934, s. 8.

²⁹ T. Seweryn, *Ideologia i metoda pracy w kołach krajoznawczych młodzieży szkolnej*, „Ziemia” 1935, nr 9, s.182.

sekcja geologiczna – młotek geologiczny itp.³⁰ Rudolf Hajnos pisał, że w czasie trudnych warunków pogodowych, w okresie różnych pór roku, trudności finansowych niełatwo było zorganizować wycieczkę krajoznawczą. Dlatego polecał zaopatrzyć się w skioptikon (wyświetlacz przezroczy) i kinematograf. Urządzenia te miały ułatwić prowadzenie spotkań członków szkolnych kół krajoznawczych w postaci odczytów z obrazami³¹. Koła krajoznawcze zakładały własne archiwa szkolne, w których młodzież składała najlepsze sprawozdanie oraz przywiezione i uporządkowane okazy. Mile były widziane różnego rodzaju wierszyki, piosenki, rysunki, karykatury utrwalające charakterystyczne wydarzenia z wycieczki, które również posiadały wartość archiwalną.

Ostatni trzeci etap pracy szkolnych kół krajoznawczych wiązał się z osiągnięciem pewnej dojrzałości krajoznawczej. *Dorastający do obywatelskiej samodzielności krajoznawcy, powinni pogłębić swoje wiadomości, często się specjalizując w pewnym kierunku, by innym stać się przewodnikami w wycieczkach. Głównym zadaniem ich jest zapoznanie się z kulturą ludową ludzkości, a specjalnie swego narodu w tym zakresie, jakiego szkolna nauka dać nie może. Tu droga otwarta do badań sztuki i etyki, do zastanawiania się nad obowiązkami i prawami, jakie na nas Polska nakłada*³². Te zadania mogły być realizowane w samorządach szkolnych, nazywanych na początku lat 20. XX w. gminami szkolnymi³³. Inną formą realizacji dojrzałego krajoznawstwa na terenie szkół mogła być lektura pism obywatelskich. Zachęcano do czytania prac Stanisława Prusa Szczepanowskiego, Karola Libelta, Antoniego Chłoniewskiego, Fryderyka Wilhelma Foerстера i innych. Po przeczytaniu tych dzieł na spotkaniach szkolnych kół krajoznawczych urządzano dyskusje nad zagadnieniami poruszonymi w zadanej lekturze, z której wnioski mogły służyć jako przykłady pracy obywatelskiej.

Taki trzyetapowy cykl rozwoju szkolnych kół krajoznawczych, wchodzący w zakres metodyki ich pracy, sprawiał, że uczniowie dochodzili *do głębokiego zrozumienia warunków bytu narodu swego, odczucia jego potrzeb i przeświadczenia zobowiązującego do współpracy, że nie co polskie, nie może nam być obce*³⁴.

Uwagi metodyczne dotyczące działalności szkolnych kół krajoznawczych

Młodzież międzywojenna stała się najważniejszym środowiskiem pracy krajoznawczej, ponieważ programy nauczania, zwłaszcza szkoły powszechnej (geografia, przyroda, historia, język polski), nasycone treściami krajoznawczymi, pozwalały objąć wszystkich uczniów oddziaływaniem wychowawczym³⁵. *Celem pracy jest rozszerzenie i pogłębienie*

³⁰ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 4, s. 51.

³¹ R. Hajnos, *Skioptikon i kinematograf na usługach krajoznawstwa*, „Orli Lot” 1921, nr 11, s. 131–133.

³² Ibidem, s. 37.

³³ D. Koźmian, *Samorząd uczniowski w polskiej pedagogice Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Szczecin 1991, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

³⁴ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 3, s. 37.

³⁵ E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym w Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 76–81.

wiedzy o Polsce, jako kraju i narodzie – pisała S. Niemcówna³⁶. Tak sformułowane wytyczne szkolnego ruchu krajoznawczego ściśle wiązały się z realizacją programów nauczania szkół powszechnych oraz wpisywały się w ich konstrukcję, która opierała się m.in. na założeniach życiowych, rozumianych jako związek szkoły z bezpośrednią rzeczywistością, znajdującą wyraz w potrójnej interpretacji jako zasada: upracticznienia nauczania, zaktualizowania nauczania i różnicowania środowiskowego, a szerszym ujęciu różnicowania regionalnego³⁷.

S. Niemcówna podkreślała zasadę pogładowości w realizacji programów nauczania, która umożliwiała połączenie procesu kształcenia z realizacją idei krajoznawstwa. Uważała krajoznawstwo za *największą skarbnicę pogładowości w nauczaniu*³⁸. Doceniała pomoce naukowe i widziała potrzebę ich stopniowego tworzenia oraz stosowania w pracy z młodzieżą przez korzystanie z mapek powiatów, monografii miejscowości, filmów krajoznawczych i innych środków dydaktycznych. Koła krajoznawcze działające na terenie szkół powszechnych wpisywały się w realizację postulatu korespondencji międzyszkolnej, która mogła doprowadzić do wzajemnych odwiedzin uczniów, poznawania najbliższej okolicy i jej specyfiki geograficznej, folklorystycznej, gospodarczej, historycznej³⁹.

Ważną rolę odgrywał nauczyciel opiekun koła, który nie tylko miał wiedzę merytoryczną z zakresu krajoznawstwa, ale także umiejętności organizacyjne i wiedzę metodyczną związaną z prowadzeniem pracy krajoznawczej. Prawidłowa praca szkolnych kół krajoznawczych zależała od stopnia zaangażowania i przygotowania jej nauczycieli opiekunów, których zadaniem było dostarczenia młodzieży właściwych wskazówek metodycznych, nakreślających ich treści, sposoby i formy działalności. Dzieci i młodzież należało poinstruować w zakresie metodyki krajoznawstwa, także ustalić zakres i treści działania młodych krajoznawców. Nauczyciel mógł posłużyć się dostępną literaturą polecaną przez redakcję „Orlego Lotu”, która drukowała wykazy rekomendowanych książek.

Istotną rolę odgrywało też przygotowanie uczniów do pracy krajoznawczej, które obejmowało wszystkie zakresy działalności szkolnych kół krajoznawczych. Prawidłowa działalność szkolnych kół krajoznawczych opierała się na obowiązkowej i zaplanowanej pracy przygotowawczej, polegającej na udziale młodzieży w obowiązkowym kursie kartograficznym zorganizowanym na spotkaniach koła, na którym uczniowie nabywali umiejętności nie tylko czytania map, ale również wykonywania planów i map. Nabycie takich umiejętności terenoznawczych wymagało zapoznania się z odpowiednią literaturą⁴⁰. Dużą wartość terenoznawczą miały krótkie wycieczki, organizowane tylko dla celów

³⁶ S. Niemcówna, *Zadania pracy krajoznawczej w Polsce*, „Ziemia” 1931, t. XVI, nr 4, s. 62.

³⁷ K. Greb, *Jak czytać nowe programy?*, „Praca Szkolna” 1933/34, nr 2, s. 50. Por. W. Cyrankiewicz, *Wiązanie pracy szkolnej ze środowiskiem w nowym programie szkoły powszechnej*, „Praca Szkolna” 1934/35, nr 6, s. 165–172 i 193–200; H. Jędrusiak, *Dziecko i społeczność szkolna w środowisku*, Warszawa b.r.

³⁸ *Ibidem*, s. 64.

³⁹ F. Mittek, *Zasady organizacji pracy w szkołach powszechnych dostosowane do Statutu publicznych szkół powszechnych i nowych programów nauczania*, Warszawa 1938, Nasza Księgarnia, s. 253.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 52. Polecano pracę Jerzego Lewakowskiego zatytułowaną *Terenoznawstwo i kartografia wojskowa. Podręcznik dla Organizacji Wojskowych i Drużyn Skautowych*, Lwów 1916, Nakład Związku Polskich

kartograficznych, w czasie których młodzież zapoznawała się nie tylko z czytaniem i orientowaniem się na mapie, ale również z przyrządami, ich używaniem i zastosowaniem podczas drobnych eksperymentów.

Do obowiązkowych czynności członków, którymi powinni się charakteryzować przynajmniej wybrani uczniowie, należała obsługa aparatu fotograficznego. Zdjęcia wykonywane podczas wycieczek, wywołane i odbite w szkole były odsprzedawane i służyły zasileniu kasy koła lub były wykorzystane do stworzenia wystaw, zbiorów i wymiany z innymi kołami w Polsce. Polecano, aby każde koło posiadało własnego meteorologa, członka tej organizacji, który opiekował się barometrem, obserwował i zapisywał pogodę, znał zjawiska pogodowe i potrafił je wytłumaczyć innym oraz próbował przepowiadać pogodę, tak jak to zazwyczaj czynili mieszkańcy wsi na podstawie obserwowalnych zjawisk przyrody⁴¹. Lucjan Orkisz wskazywał na doniosłe znaczenie znajomości klimatu. Pisał o potrzebie badania przez szkolne koła krajoznawcze składników klimatu: temperatury, ciśnienia powietrza, wilgotności. Wskazywał na konieczność treningu obserwacji zjawisk atmosferycznych, nie tylko doraźnych, ale długoterminowych⁴².

Szkolne koła krajoznawcze zajmowały się zbieraniem charakterystycznych dla poszczególnych regionów kraju roślin, wykonywaniem zielników. Do tych czynności również należało przygotować młodzież, zapoznać ją z odpowiednią literaturą przedmiotu, z rozpoznawaniem roślin, ich szkicowaniem, zbieraniem, suszeniem, przechowywaniem. Polecano książkę *Metodyka wycieczek szkolnych*, w której znajdował się artykuł poświęcony zbieraniu roślin⁴³. Zwracano jednak uwagę, by więcej czasu poświęcić roślinom leczniczym, które można zbierać, suszyć i dostarczać do szkolnych aptek lub apteczki koła oraz próbować je sprzedawać.

S. Niemcówna zachęcała członków szkolnych kół krajoznawczych do zbierania grzybów i ich konsumowania, pisząc, że mogą *stanowić jeden z ważnych środków pożywienia codziennego*⁴⁴. Budziła zainteresowanie członków kół nie tylko gromadzeniem eksponatów flory, ale również zachęcała do obserwowania fauny. Praca młodych krajoznawców dotyczyła poznawania geograficznego rozmieszczenia zwierząt, przystosowania ich do warunków życia, obserwacji zwyczajów, ochrony środowiska. Ważną rolę odgrywały obserwacje krajoznawcze prowadzone wśród mieszkańców badanego środowiska, polegające na zbieraniu i notowaniu obyczajów i pieśni ludowych, badaniu działalności instytucji gospodarczych i kulturalnych. Robiąc notatki dotyczące problematyki etnograficznej, należało w nich zawrzeć: opis zwiedzanego regionu, środowiska, okolicy oraz opis etnograficzny badanego terenu. Uwagi metodyczne dotyczące prac etnograficznych publikowano na łamach czasopisma „Orli Lot”.

Gimnastycznych Towarzystw Sokolich.

⁴¹ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 3, s. 37.

⁴² L. Orkisz, *Meteorologia jako jeden z punktów programu pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1922, nr 4, s. 77.

⁴³ J. Trzebiński, *Florystyka*, w: *Metodyka wycieczek krajoznawczych*. Wydanie drugie. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Warszawa 1919, s. 47–52.

⁴⁴ „Orli Lot” 1921, nr 6, s. 85.

Zachęcano do wprowadzania w szkołach poranków krajoznawczych, na których omawiano wybrany region kraju, poparty ilustracjami przyrodniczymi, historycznymi. Spotkania można było ubogacić deklamacją wierszy zawierających treści krajoznawcze, śpiewem piosenek ludowych, które propagowały polską kulturę. Dodatkową atrakcją były bajki i legendy opowiadane w lokalnej gwarze, w stroju ludowym, które pomagały poznawać folklor polskiej ziemi. Zebrania szkolnych kół krajoznawczych były ożywiane tańcami ludowymi. Wszystkie te elementy pracy w szkolnych kołach krajoznawczych wprowadzały miłą i wesołą atmosferę. Jednocześnie przyciągały młodzież do idei krajoznawstwa⁴⁵.

Autorka metodyki pracy szkolnych kół krajoznawczych wiele uwagi poświęciła przedmiotowi obserwacji młodych krajoznawców, dzieląc go na dwa rodzaje: 1) obserwacje fizjograficzne i 2) antropologiczne i etnograficzne. Wskazywała również na potrzebę zwiedzania zabytków architektury oraz omawiania z doświadczonymi krajoznawcami zagadnień natury politycznej, np. konstytucji. Dostrzegała także wpływ krajoznawców na ludność, co oznaczało, że wędrując po kraju, młodzi krajoznawcy mogli oddziaływać na miejscową ludność integracyjnie i *idea państwowości polskiej na tym by zyskała*⁴⁶.

Rozwój szkolnych kół krajoznawczych wymagał drobnych składek ich członków, które pozwalały na zakup niezbędnego sprzętu. S. Niemcówna podkreślała znaczenie dobrze prowadzonej „skarbnicy kółek”, które nie tylko umożliwiały zakup potrzebnego sprzętu i wpłatę składek na Polskie Towarzystwo Krajoznawcze oraz prenumeratę czasopisma „Orli Lot”, ale również stanowiłaby rodzaj banku, *z którego ubożsi krajoznawcy czerpać by mogli czy to zapomogi, czy pożyczki na odbywanie wycieczek. Kasa kół niechaj stoi otworem i wspomaga przedsięwzięcia krajoznawcze, jak budowę schroniska, np. tatrzańskiego domu im. Chalubińskiego w Zakopanem, winna popierać wydawnictwa krajoznawcze, by z ramion rządu zdjąć i tak przeolbrzymi ciężar wydatków państwa*⁴⁷. Płacenie składek członkowskich uważano za wyraz sumiennosci i postawy obywatelskiej. Podkreślano, że to był bardzo ważny obszar działalności szkolnych kół krajoznawczych, od którego zależała jakość ich funkcjonowania i udział w wycieczkach uczniów mniej zamożnych.

Znaczenie wycieczek krajoznawczych

Szczególną rolę w pracy krajoznawczej dzieci i młodzieży szkolnej w okresie międzywojennym odgrywały dłuższe wycieczki zbiorowe, planowo przygotowane i gruntownie przemyślane⁴⁸. Wśród ich uczestników znajdowali się uczniowie rzeczoznawcy

⁴⁵ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 3, s. 36.

⁴⁶ M. Woźnowski, *Koła Krajoznawcze Młodzieży w Polsce. Referat wygłoszony na I. Zjeździe Kół Krajoznawczych Młodzieży w Krakowie dnia 5 czerwca 1927 r.*, „Orli Lot” 1927, nr 7, s. 131.

⁴⁷ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 4, s. 50–53.

⁴⁸ B. Pisarska, *W poszukiwaniu idei rozwoju turystyki. Przeszłość-przyszłość*, w: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość turystyki. Warsztaty z Geografii Turystyki*, red. B. Krakowiak, J. Latosińska, Łódź 2014, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 131–144.

w różnych dziedzinach, wcześniej przygotowani, którzy w czasie wycieczki informowali pozostałych kolegów i koleżanki o specyfice zwiedzanego terenu i tym samym ułatwiali prowadzenie wieloaspektowych obserwacji. *Przecież materiał obserwacyjny nie powinien tylko pobieżnie sięgać do naszej wyobraźni – pisała S. Niemcówna – ale utrwalić i wzmocnić rozumowym materiałem, aby z wycieczki był istotny pożytek*⁴⁹.

Ważnym przejawem wycieczek krajoznawczych było przygotowanie młodzieży do zwiedzania zabytków. Temu celowi służyły kursy organizowane przez uczniowskie koła krajoznawcze na terenie szkoły, na których członkowie kół poznawali zarówno zabytki Polski, jak i metodę oprowadzania po zabytkach historycznych⁵⁰. Taka sama procedura obowiązywała w zakresie poznawania dziejów malarstwa, muzyki, tańca. Uwypuklano zagadnienie wysokiego poziomu – jak wówczas pisano – „duchowego” w szkolnych kołach krajoznawczych, który pozwalał na realizowanie wychowania estetycznego i zapoznanie uczniów z kulturą estetyczną i jej dziejami oraz jej docenienia i szanowania.

Szkolne koła krajoznawcze, a zwłaszcza wycieczki krajoznawcze rozwijały wprowadzaną do programu szkolnego naukę obywatelstwa, zaznajamiając uczniów z całokształtem życia państwa polskiego i jego uwarunkowaniami, z różnymi przejawami życia społecznego, ekonomicznego i kulturalnego. Dzięki temu młodzież nie tylko poszerzała horyzonty intelektualne, ale również szczególnie podczas wycieczek, uczyła się czym jest i co oznacza niepodległe państwo. Była to nauka oparta na poznawaniu i przeżywaniu różnych obszarów życia Polski i pogłębianiu własnego stosunku do Ojczyzny, na rozbudzaniu i utrwalaniu miłości do Ojczyzny i zaangażowania emocjonalnego do ziemi własnej⁵¹. Dzięki wycieczkom krajoznawczym uczniowie nabywali różnorodne umiejętności praktyczne i sprawności charakterologiczne, kształtowali swój pozytywny stosunek do państwa i Ojczyzny oraz przygotowywali się do życia obywatelskiego.

Podkreślano, że w pracy szkolnych kół krajoznawczych, która przede wszystkim powinna zachodzić podczas wycieczek krajoznawczych, chodzi nie tylko o prowadzenie badań krajoznawczych, lecz także o *szerokie i poważne oddziaływanie krajoznawców, ludzi miłujących kulturę Polski i pragnących jej podniesienia, oddziaływania na bardzo dotąd niski poziom naszych mas ludowych w najobszerniejszym tego słowa znaczeniu*⁵². Kiedy miejscowa ludność zobaczy, że inni cenią ich okolicę, to znacznie sama dostrzeże wartość swojej ziemi i własnego środowiska. S. Niemcówna uważała, że pilną potrzebą jest organizowanie wycieczek na kresy, dzięki którym zostanie pogłębiona ich więź z Polską i utrwalony język polski. Wskazywała na optymizm krajoznawcy jako na narzędzie podnoszenia poziomu rozwoju kraju. Pisała: *Wyrzekaniem niczego jeszcze nie zbudowano!*⁵³.

Metodykę wycieczek szkolnych zawierała książka Kazimierza Kulawiecia, która po odzyskaniu niepodległości stanowiła pomoc w prowadzeniu pracy krajoznawczej z mło-

⁴⁹ Ibidem, s. 87.

⁵⁰ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w szkolnych kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 7, s. 98.

⁵¹ Ibidem, s. 99.

⁵² S. Niemcówna, *Metodyka pracy w szkolnych kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 8–10, s. 116.

⁵³ Ibidem, s. 117; S. Niemcówna, *Akcja wycieczkowa*, „Ziemia” 1935, rocznik XXV, nr 9, s. 180–183.

dzieją⁵⁴. Po roku 1926 rozszerzono znaczenie wycieczek szkolnych. Traktując je jako metodę dydaktyczną i wychowawczą, stanowiącą zbiorowy czyn, wycieczki szkolne oprócz wartości krajoznawczych nabrały jeszcze innego wydźwięku. Służyły realizacji ideologii wychowawczej sanacji i wychowaniu obywatelskiemu⁵⁵.

Monitorowanie pracy szkolnych kół krajoznawczych

Po czterech latach pracy szkolnych kół krajoznawczych i nadsyłania sprawozdań z ich działalności do redakcji czasopisma „Orli Lot”, S. Niemcówna po ich lekturze opublikowała na łamach tego pisma uwagi dotyczące działalności uczniowskich kół krajoznawczych. Analiza sprawozdań wykazała, że praca krajoznawcza uczniów cechowała się zbyt dużą liczbą referatów sprawozdawczych, napisanych i wygłoszonych na podstawie przeczytanych książek oraz opowieści o zdarzeniach i przeżyciach, doświadczanych w czasie wycieczek. Sprawozdania zawierały zbyt mało wiadomości o okolicy, którą zwiedzali członkowie szkolnych kół krajoznawczych, o ludziach tam żyjących, krajobrazie, kulturze itp. S. Niemcówna apelowała o nowy kierunek pracy w szkolnych kołach krajoznawczych, oparty na samodzielności członków: samodzielnej obserwacji, samodzielnych pomiarach, samodzielnych doświadczeniach⁵⁶. Organizatorom ruchu krajoznawczego wśród młodzieży szkolnej nie tyle chodziło o tworzenie tzw. literatury krajoznawczej, ile o poznawanie własne, samodzielne, naukowe ziemi ojczystej⁵⁷.

S. Niemcówna zwracała uwagę na jeszcze jeden element, który wpływał na jakość pracy szkolnych kół krajoznawczych, na systematyczną, gruntowną, sumienną naukę szkolną, która dostarczała uczniom zaangażowanym w działalność szkolnych kół krajoznawczych podstawowych wiadomości z zakresu wiedzy ogólnej o Polsce. *Szkola daje i metodę pracy samodzielnej i zaznajamia z podstawowymi wiadomościami nauk tak przyrodniczych, jak humanistycznych, ale my wolimy „po lepkach” z najmniejszą trwałością przyswajając sobie podawany przez nauczycieli materiał, a kiedy nam się oczy otworzą, już jest za późno [...]*⁵⁸. Podkreślała znaczenie precyzji, „ściśłości” w pracy, dokładności, konieczność wzbudzenia zainteresowania otaczającym światem, samodzielności, która doprowadzi do *pogłębienia dusz własnych i rozszerzenia serc*⁵⁹. Pisała: *na każdym kroku, w każdym słowie szukać siebie samego i badać, czy mój postęp odpowiada naj-*

⁵⁴ K. Kulawieć, *Organizacja wycieczek*, Warszawa 1909.

⁵⁵ L. Jaxa Bykowski, *Wycieczki szkolne*, Lwów 1939; A. Litwin, *Wycieczki w realizacji nowego programu. Organizacja wycieczek na podstawie nowych programów w szkole powszechnej*, Warszawa 1934; B. Krygowski, *Metodyka szkolnych wycieczek geograficznych*, Lwów-Warszawa 1938; A. Kosiba, *Rola wycieczek geograficzno-krajoznawczych w wychowaniu młodzieży i wytyczne ich realizacji*, Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego 1933, nr 5.

⁵⁶ S. Niemcówna, *Samodzielna praca krajoznawcza młodzieży*, „Orli Lot” 1923, nr 8, s. 114–115.

⁵⁷ S. Niemcówna, *Metodyka pracy w szkolnych kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 8–10, s. 117.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 115.

⁵⁹ *Ibidem*.

*lepszego woli służenia Bogu i Ojczyźnie. W tak pojętej pracy samodzielnej nie tylko poznamy własny kraj lepiej i nauczymy się badać zagadnienia bytu Polski, ale także rozszerzymy znajomość tę między obcującymi z nami ludźmi. Co więcej, stworzymy dla państwa zastępy pracowników ścisłych, fachowych o szerokiej kulturze krajoznawczej*⁶⁰.

W rozwoju szkolnych kół krajoznawczych i ich monitorowaniu duży udział miało czasopismo „Orli Lot”. Odkąd redakcja pisma zaczęła drukować prace młodzieży, wzrosło zainteresowanie czytelników, intensyfikacji nabrało również zainteresowanie krajoznawstwem i pracą krajoznawczą. Nie tylko redakcja miała ogłód dotyczący działalności szkolnych kół krajoznawczych w całej Polsce, wynikający z możliwości wglądu w przysyłane sprawozdania. Wszystkie szkolne koła krajoznawcze miały możliwość zapoznania się z pracami i sprawozdaniami poszczególnych kół, ze względu na umieszczanie ich na łamach „Orlego Lotu”. Zgodnie z regulaminem „Orli Lot” miał być prenumerowany przez wszystkie koła.

Warto również dodać, że na łamach czasopisma redakcja zachęcała młodzież do pracy krajoznawczej. Zapewniała, że ta praca nie polegała na wyszukiwaniu niezwykłych tematów badań, odkrywaniu niespotykanych miejsc i dokonywaniu ekscytujących odkryć naukowych. Pisała, że wystarczy zainteresować się płotem, studnią, kurną chatą, częścią wozu czy ubraniem najbliższych ludzi. Redakcja dążyła jednak do ujednoczenia działalności krajoznawczej wśród młodzieży, publikując i rozsyłając wspomniane kwestionariusze. Chodziło również o to, aby całą Polskę pokryć siecią rejonów, eksplorowanych przez uczniów. Wszystkie szkolne koła krajoznawcze opracowywały jeden temat, prowadząc obserwacje i inne badania na terenach, które stykałyby się ze sobą, i które młodzi krajoznawcy mogliby przejść na pieszo. Te tereny miały być zakreślone 50-kilometrowym promieniem, systematycznie dokładnie poznawanym wieś za wsią⁶¹.

Wsparcie i swoisty monitoring szkolnych kół krajoznawczych prowadziło Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, które w Polsce międzywojennej położyło główny nacisk na pracę wśród młodzieży, w celu przygotowania przyszłych kadr krajoznawstwa⁶². Dlatego starało się użyć wszystkich swoich wpływów w zamiarze uzyskania zniżek kolejowych dla dzieci i młodzieży szkolnej, taniego kwaterunku i wsparciem otoczyć zjazdy szkolnych kół krajoznawczych⁶³.

Wnioski

Twórcy szkolnego ruchu krajoznawczego w Polsce międzywojennej kierowali się hasłem, leżącym u podstaw działalności tych organizacji, brzmiącym: *Poznać, żeby ukończyć*. Po odzyskaniu niepodległości kształtowanie postaw opartych na miłości do Ojczy-

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Art. red., *O pracy w kołach krajoznawczych młodzieży*, „Orli Lot” 1926, nr 5, s. 66.

⁶² J. Gaj, *Zarys historii turystyki w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 2001, s. 16.

⁶³ Art. red., *O pracy w kołach krajoznawczych młodzieży*, s. 67.

zny oraz rozbudzanie zainteresowań poznawczych własnym krajem sprzyjały procesom integracyjnym ziem polskich i ich mieszkańców. Koła krajoznawcze, funkcjonujące na terenie szkolnictwa, stały się miejscem urzeczywistnienia nie tylko własnej ideologii, ale również ideologii wychowania narodowego, a po przewrocie majowym w 1926 r. wychowania państwowego. Kształtowały postawy patriotyczne i wychowywały samodzielnych, twórczych, aktywnych obywateli państwa. Realizując główny cel, którym było poznawanie najbliższej okolicy, regionu i kraju, zmierzały do niwelowania uprzedzeń i stereotypów regionalnych, etnicznych, związanych z miejscem zamieszkania na terenach miejskich i wiejskich. Uczyły szacunku do własnej „małej Ojczyzny” i jej mieszkańców, do kultur innych regionów, a przede wszystkim do kultury ludowej. Jak pisała Danuta Koźmian; *Ruch krajoznawczy w Polsce wyrósł ze zrozumienia jego szczególnych wartości kształcących i wychowawczych*⁶⁴.

Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej, funkcjonujące pod opieką Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, akceptowane i polecane przez centralne i terenowe władze oświatowe, wyraźnie zaznaczyły swoje miejsce wśród wielu organizacji funkcjonujących na terenie szkolnictwa polskiego okresu międzywojennego. Wytworzyły szczególną metodykę pracy krajoznawczej, która charakteryzowała się dużą różnorodnością aktywności uczniów, różnorodnością podejmowanych działań, oryginalnymi metodami pracy dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjnej. Wpisywała się w pedagogikę nowego wychowania i szkołę pracy Johna Deweya, w uczenie się przez działanie, wyrastające na gruncie filozofii pragmatyzmu i instrumentalizmu.

Członkowie szkolnego ruchu krajoznawczego angażowali się w zróżnicowane, oparte na psychologicznych i pedagogicznych podstawach, dostosowane do faz rozwoju dzieci i młodzieży, samodzielne inicjatywy w zakresie poznania najbliższego otoczenia, regionu i kraju. Uczniowie przygotowali i organizowali wycieczki, kursy, obozy, odczyty, pogadanki, wystawy i konkursy. Brali udział w zjazdach krajoznawczych, korzystali ze schronisk wycieczkowych, czytali prasę krajoznawczą, a przede wszystkim samodzielnie prowadzili obserwacje, zbierali i opracowywali wielorakie materiały krajoznawcze: geograficzne, przyrodnicze, etnograficzne, gospodarcze i inne, które były gromadzone w archiwach i muzeach szkolnych kół krajoznawczych oraz publikowane na łamach czasopisma „Orli Lot”. Zarówno młodzież szkolna należąca do kół krajoznawczych, jak i ich opiekunowie cechowali się wielkim zaangażowaniem i pełnią oddania dla idei krajoznawstwa i regionalizmu, a tym samym dla Ojczyzny i Państwa.

⁶⁴ D. Koźmian, *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1942)*, Szczecin 1994, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 81.

Bibliografia

Źródła

- Art. red., *O pracy w kołach krajoznawczych młodzieży*, „Orli Lot” 1926, nr 5.
- Cyrankiewicz W., *Wiązanie pracy szkolnej ze środowiskiem w nowym programie szkoły powszechnej*, „Praca Szkolna” 1934/35, nr 6.
- Elementy środowiskowe w nowych programach*, „Zrąb” 1933, t. 15.
- Greb K., *Jak czytać nowe programy?*, „Praca Szkolna” 1933/34, nr 2.
- Hajnos R., *Skioptikon i kinematograf na usługach krajoznawstwa*, „Orli Lot” 1921, nr 11.
- Janowski A., *Krajoznawstwo w szkole*, „Orli Lot” 1925, nr 1.
- Jaxa Bykowski L., *Wycieczki szkolne*, Lwów 1939.
- Jędrusiak H., *Dziecko i społeczność szkolna w środowisku*, Warszawa b.r.
- Kawałkowski A., *Krajoznawstwo a wychowanie*, „Ziemia” 1935, rocznik XXV, nr 9.
- Kisielewicz Z., *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Przegląd Krajoznawczy” 1938, nr 4/5.
- Kosiba A., *Rola wycieczek geograficzno-krajoznawczych w wychowaniu młodzieży i wytyczne ich realizacji*, Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego 1933, nr 5.
- Krygowski B., *Metodyka szkolnych wycieczek geograficznych*, Lwów-Warszawa 1938.
- Kulawiec K., *Organizacja wycieczek*, Warszawa 1909.
- Lewakowski J., *Terenoznawstwo i kartografia wojskowa. Podręcznik dla Organizacji Wojskowych i Drużyn Skautowych*, Lwów 1916, Nakład Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich.
- Litwin A., *Wycieczki w realizacji nowego programu. Organizacja wycieczek na podstawie nowych programów w szkole powszechnej*, Warszawa 1934.
- Mittek F., *Zasady organizacji pracy w szkołach powszechnych dostosowane do Statutu publicznych szkół powszechnych i nowych programów nauczania*, Warszawa 1938, Nasza Księgarnia.
- Niemcówna S., *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 4.
- Niemcówna S., *Metodyka pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 3.
- Niemcówna S., *Metodyka pracy w szkolnych kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 7.
- Niemcówna S., *Metodyka pracy w szkolnych kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1921, nr 8–10.
- Niemcówna S., *Zadania pracy krajoznawczej w Polsce*, „Ziemia” 1931, t. XVI, nr 4.
- Okólnik Ministerstwa WRiOP (nr 66) z dnia 8 lipca 1937 r. w sprawie ruchu krajoznawczego, Dz. U MWRiOP 1937, nr 8.
- Okólnik Ministerstwa WRiOP z dnia 22 października 1935 w sprawie Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej, Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego 1936, nr 2.
- Organizacja Kół Krajoznawczych Młodzieży szkolnej*, w: *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej. Idea – Organizacja – Historia – Pieśni*, Kraków 1934, Nakład Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego
- Orkisz L., *Meteorologia jako jeden z punktów programu pracy w kołach krajoznawczych*, „Orli Lot” 1922, nr 4.
- Pawłowski S., *Cele i zadania krajoznawstwa w Polsce*, „Orli Lot” 1927, nr 2.
- Polskie Towarzystwo Krajoznawcze Oddział w Krakowie*, „Orli Lot” 1920, nr 5.
- Seweryn T., *Ideologia i metoda pracy w kołach krajoznawczych młodzieży szkolnej*, „Ziemia” 1935, rocznik XXV, nr 9.
- Skopowski Cz., *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*, „Przyjaciel Szkoły” 1933, nr 10.
- Skopowski Cz., *Rys historii i pracy Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej*, w: *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej. Idea – Organizacja – Historia – Pieśni*, Kraków 1934, Nakład Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.
- Trzebiński J., *Florystyka*, w: *Metodyka wycieczek krajoznawczych. Wydanie drugie*, Warszawa 1919, Polskie Towarzystwa Krajoznawcze.

Woźnowski M., *Koła Krajoznawcze Młodzieży w Polsce. Referat wygłoszony na I. Zjeździe Kół Krajoznawczych Młodzieży w Krakowie dnia 5 czerwca 1927 r.*, „Orli Lot” 1927, nr 7.
Z życia organizacji krajoznawczych, „Orli Lot” 1920, nr 1–2.

Opracowania

- Biczysko G., *Turystyka i krajoznawstwo w Związku Harcerstwa Polskiego w II Rzeczypospolitej*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza. Seria: Kultura Fizyczna, 2011, z. X.
- Czarnowski A., *Leopold Węgrzynowicz, organizator krajoznawstwa wśród młodzieży*, Warszawa 1987, Wydawnictwo PTTK.
- Denek K., *Krajoznawstwo i turystyka w polskiej szkole. Tradycje – współczesność – wyzwania*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. Denek K., Drożdżyński L., Gordon A., Warszawa Poznań 2009, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo PTTK Kraj.
- Denek K., *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole*, Poznań 2000, Eruditus.
- Gaj J., *Zarys historii turystyki w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 2001, Wydawnictwo Akademia Wychowania Fizycznego.
- Gordon A., *Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze w kształtowaniu postaw krajoznawczych i umiejętności turystycznych dzieci i młodzieży*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. Denek K., Drożdżyński L., Gordon A., Warszawa Poznań 2009, Wydawnictwo PTTK Kraj.
- Hyżak D., *Działalność krajoznawczo turystyczna w szkole jako nośnik wartości. Przykłady dobrej praktyki*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. Denek K., Drożdżyński L., Gordon A., Warszawa Poznań 2009, Wydawnictwo PTTK Kraj.
- Denek K., *Krajoznawstwo i turystyka w polskiej szkole. Tradycje – współczesność – wyzwania*, w: *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. Denek K., Drożdżyński L., Gordon A., Warszawa Poznań 2009, Wydawnictwo PTTK Kraj.
- Kitowska M., „Orli Lot” (1920–1939). *Z problematyki turystyczno-krajoznawczej edukacji młodzieży szkolnej*, w: *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, red. K. Heskak-Kwaśniewicz, I. Socha, Katowice 1996, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego.
- Koźmian D., *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890–1942)*, Szczecin 1994, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Koźmian D., *Samorząd uczniowski w polskiej pedagogice Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Szczecin 1991, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Krajoznawstwo i turystyka w szkole. Poradnik*, red. A. Gordon, Warszawa 2003, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze.
- Magiera E., *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym w Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Pisarska B., *W poszukiwaniu idei rozwoju turystyki. Przeszłość-przyszłość*, w: *Przeszłość, terażniejszość i przyszłość turystyki. Warsztaty z Geografii Turyzmu*, t. V, red. Krakowiak B., Latosińska J., Łódź 2014, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stanisława Niemcówna: *pionier polskiej dydaktyki geografii i krajoznawstwa: materiały sesji zorganizowanej w piętnastą rocznicę śmierci*, red. A. Jelonek, T. Gawęł, Kraków 1974, Instytut Geografii UJ.
- Staszewski K., *Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej PTK*, „Ziemia” 1968, nr 2.